

Sambumbu | RELIGIE & RITUELEN

Paul Brenneker

SAMBUMBU

Volkskunde van Curacao, Aruba en Bonaire

RELIGIE & RITUELEN

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds Caribisch Gebied.

Sosiedat pa Historia di Curaçao maakte tekstbewerking mogelijk door extra financiële ondersteuning.

Sambumbu | RELIGIE & RITUELEN

Volkskunde van Curaçao, Aruba en Bonaire

Paul Brenneker

ISBN 978 90 8850 775 5

NUR 521/700

© 2017 Caribpublishing / B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

Inhoud

Voorwoord	7
Sambumbu 1, 1969	9
Godsdienst	10
Brua	25
Sambumbu 3, 1971	51
Brua	52
Sambumbu 5, 1972	65
Brua	66
Godsdienst	81
Sambumbu 6, 1973	87
Brua	88
Sambumbu 7, 1973	123
Brua	124
Sambumbu 10, 1975	151
Brua	152
Godsdienst	185

Voorwoord

Begin jaren zeventig van de twintigste eeuw raakte de Curaçaose samenleving in een stroomversnelling. Na maandenlange stakingen en de platlegging van Willemstad in 1969, begreep men dat het anders moest. Het triumviraat Shell-Overheid-Rooms-Katholieke Kerk brokkelde af; arbeiders, kunstenaars en de zwarte bevolking eisten meer inspraak. Jongeren droegen revolutionaire maatschappelijke en culturele opvattingen uit en pleitten voor een rechtvaardigere verdeling van welvaart en welzijn. In deze geest bracht de naar Curaçao uitgezonden Nederlandse priester Paul Brenneker *Sambumbu* uit. Hij compileerde tevens de *Zikinza*-collectie over de orale geschiedenis van Curaçao en de naburige eilanden en ontstoot deze voor het algemene publiek. Jongeren zouden hierdoor de gevoelens, verlangens en belevingswereld van ouderen beter leren begrijpen. Ouderen zouden ervaren dat hun opgedane kennis, wijsheid, levensstijl en opofferingen niet voor niets waren geweest. Daarnaast zouden bovengenoemde werken als gids kunnen dienen voor iedereen die bij wilde dragen tot een beter leven voor het volk.

Zikinza en *Sambumbu* zijn veelzeggende titels. *Zikinza* is een onomatopée: de nabootsing van het zagende geluid in het liedje *Karpinté ta mas ku rei* (de timmerman is meer waard dan de koning). *Sambumbu* staat bekend als 'hutspot', een gerecht voor het gewone volk. Brenneker mikte echter op de originele betekenis van dit laatste woord. In het eerste deel van de oorspronkelijke *Sambumbu*-reeks prijst hij de effectieve constructie van '*de in doelmatigheid nog nooit overtroffen volkswoning*'. Vervolgens legt hij uit: '*de buitenkant wordt wit gekalkt, of bij gebrek aan kalk, bestreken met lichtgrijze klei gemengd met koemest, sambumbu*'. Verder stelt Brenneker: '*Door de schaamte voor alles wat oud is en door gebrek aan maisstengels is de strohut ten dode opgeschreven. De hut is, wat men van de meeste nieuwe huizen niet kan zeggen, geheel aangepast aan het klimaat.*' Het zijn steeds terugkerende thema's in Brennekers werk: de zelfredzaamheid van gewone mensen, hun praktische verworven inzichten, de noodzaak van verandering en verbetering, de negatieve effecten van snelle modernisering en de daarmee gepaard gaande veroordeling van oude kennis en wijsheid.

Brenneker was in de eerste plaats mens. Als zendeling zette hij zich bewust in voor zijn medemens, de verworpenen der aarde: armen, nakomelingen van Afrikanen, vrouwen, kinderen, gehandicapten, geestelijk gestoorden, andersdenkenden, soms ook dieren en de natuur. Op de twee andere Benedenwindse eilanden Aruba en Bonaire deed Brenneker eveneens actief onderzoek.

Sambumbu vloaide voor een groot deel voort uit de samenwerking tussen deze bevlogen priester en de kritische, even gedreven Curaçaose kunstenaar en dichter Elis Juliana. Zij waren *hermano* (broeders) van elkaar; ze trokken er jarenlang wekelijks samen op uit om ouderen te interviewen, honderden gesprekken en natuurgeluiden op de band op te nemen en

talloze oude voorwerpen bij mensen thuis uit de *mondi* en ruïnes te verzamelen. De grondslag voor *Sambumbu* was hiermee gelegd. Brenneker en Juliana bleken hierin pioniers voor Curaçao. Aan de andere kant lagen zij op dezelfde lijn als hun collega-onderzoekers Fradique Lizardo in de Dominicaanse Republiek, Rogelio Martínez Furé in Cuba en Louise Bennett in Jamaica. Nieuwe stemmen aan het begin van de twintigste eeuw, die op hun beurt de frisse geluiden uit de zestiger en zeventiger jaren zouden voeden. Brenneker inspireerde zo een aanzienlijk deel van onze bevolking, zoals sommige oudere politici, maatschappelijk werkers, beleidsmakers, kunstenaars en docenten over *Sambumbu* en andere publicaties, radioprogramma's en sociale initiatieven van pater Brenneker getuigen.

De tijd is nu misschien weer rijp om deze in ons collectief geheugen gebeitelde beelden van de Antilliaanse volkspysche aan de huidige generatie cultuurdragers door te geven. Iconische momenten, zeldzame parels, ons geschonken door een mens, die zijn medemens intens liefhad en daar onvermoeid voor opkwam ...

Richenel Ansano

Sambumbu 1

1969

Godsdienst

De naam voor **God**, die de slaven uit Afrika meebrachten was Waze, een enkele keer ook wel Weze of Ze. Dit laatste niet te verwarren met Zè, de naam van de onzichtbare kinderover. Nog lang heeft de naam Waze zich gehandhaafd. In oude liedjes komt hij frequent voor in aanroepingen, vaak met de Papiamentse vertaling erachter: Oh Waze, oh Dios!

In het hedendaagse Papiaments is God uitsluitend Dios en als het een zeer vertrouwelijk gesprek geldt: Papa Dios, Vader God. Omschrijvend spreekt men wel eens van Tata, Vader, waarmee dan zonder meer God wordt bedoeld. Iets meer plechtig, maar thans uit de mode, klonk: Shon Dios, Heer God.

Het Papiaments van een of twee generaties terug kende nog een geheel andere aanduiding voor God, namelijk Shon Grandi, de Grote Heer. En dat in dezelfde tijd, waarin men de gouverneur Shon Grandi noemde. Ik weet niet wat geneologisch prevaleerde. In een lied, dat de aankomst van een nieuwe gouverneur bezingt, wordt telkens herhaald: De Shon Grandi is met een oorlogsboot gekomen. Ook spreekwoorden gebruiken de uitdrukking: Bij de opening van de Staten leer je de Shon Grandi kennen. Of ook: Als de Shon Grandi in een spijker heeft getrapt, haalt hij hem er bij de soldaten uit. Het duidelijkste bewijs, dat deze term voor het volk de courante aanduiding voor gouverneur was, levert de Papiamentse proclamatie van de vrijheid van de slaven. In een plechtig manifest, bijna fonetisch geschreven, richt de gouverneur zich tot de zojuist vrijgemaakten, met de aanhef: 'Sjoon Grandi di Curaçao'.

Het verhaal van de zwarte God, verteld door Jeffie Tomsjansen: 'Er was eens een man, een zwarte man. Hij bebouwde een knoek. Toen kwam er een andere man, een blanke, die een knoek ging bebouwen juist naast die van de zwarte. Het ging regenen en alles kwam er mooi bij te staan: kleine mais, pompoenen en van alles, in overvloed. De zwarte man was blij en lachte: "Mijn meloenen en komkommers en bonen zijn mooi rijp." De blanke man zat in zijn knoek en zei hem: "Wat sta je daar te lachen en laat je je tanden zien. Je lijkt wel een aap. Mijn vruchten zijn even mooi en even goed als die van jou: kleine mais, grote mais en van alles. Jij bent niet de enige die wat heeft." De zwarte man zei hem: "Zeker, jij hebt van alles. Ik ben er blij om. Maar ik vind het jammer, dat jouw mais voor de vogels is bestemd. De meloenen kun je plukken, ook de patia's en pompoenen, de komkommers en de boontjes, maar je maïs is voor de vogels." De ander zei: 'Je bent niet wijs, je kletst. Waarom zouden de vogels mijn mais opeten? Oh.'

De zwarte man haalde heel zijn oogst binnen en bracht alles naar huis. De blanke man oogstte ook heel zijn knoek ... behalve de mais. Die blanke man is de duivel. De zwarte man is God. Die blanke kon zijn maisoogst niet binnenhalen, want het mes en de maisstengel vormen een kruis. En de duivel kan geen kruis zien.'

Teba vertelt: “Toen Jezus eens met zijn apostelen door Italië trok, moesten zij in een eenzaam gelegen hut overnachten. Petrus zei: “Meester, er moet vannacht gewaakt worden, want die Italiaanse boeren van deze streek zijn niet te vertrouwen. Maar ik zal het wel doen; ik kan dat alleen wel af.”

In de nacht kwamen twee boeven op de hut af. Petrus stroopte zijn mouwen op en begon te vechten. Geen van beide partijen dorst veel lawaai te maken. Petrus won de strijd en de boeven dropen af. Niettemin had hij toch een flinke mep op zijn linkerwang gekregen. De wang begon op te zetten en dat vond hij erg onaangenaam. Hij besloot heel de zaak te verzwijgen. De morgen brak aan. “Goede morgen, Petrus,” sprak Jezus. “Goede morgen Meester, morgen broeders.” Jezus hernam: “Alles goed gegaan vannacht, Petrus? Geen bijzonderheden?” “Nee, Meester, dat viel mee, allemaal rustig verlopen.” “Maar Petrus, wat zie ik, heb je een opgezette wang?” “O ja, Meester, dat moest ik u nog vertellen; die *maribomba*’s hier, dat zijn me kanjers! Zó groot.’ En hij duidde de grootte van een hele wijsvinger aan. ‘En steken dat ze kunnen! oei!’ ‘O zo, Petrus, zijn die *maribomba*’s hier zo groot.’

Even later, toen Jezus met Petrus achter het huisje alleen was, gaf hij hem een standje. ‘Waarom moet je mij voor de gek houden, Petrus? Je kunt voor mij toch niets verbergen. Je weet toch, dat ik alles weet.’ ‘O ja, dat is waar ook’, en Petrus vroeg vergiffenis en beloofde nooit meer te liegen.

Jezus gaf Petrus de berisping onder vier ogen, omdat hij later het hoofd van de kerk moest worden en Hij hem voor de anderen niet te schande wilde zetten.’

‘Eens toen de apostelen wat lagen te rusten, nam Christus Petrus mee naar een heuvel om naar de zee te kijken. Er voer een groot schip voorbij. Toen zei Christus: “Carainba, Petrus, een man deelt slechte boekjes uit, erg slechte; over twee uur zullen al die mensen zijn bedorven. Ik ben wel verplicht om een storm te verwekken en ze allemaal te laten verdrinken om die 999 zielen voor de hemel te redden.”

Petrus schrok: En toen Jezus hem de kijker gaf, kromp zijn hart ineem en hij zei: “Och Meester, spaar die mensen, red ze toch. Ze schreeuwen en roepen om hulp. Kijk, nu klimmen ze in de mast. Ai Dios, ze verdrinken allemaal.” Maar Jezus liet de boot vergaan. En toen er geen schip en geen mens meer te zien was, werd het weer kalme zee.

Jezus zei: “Petrus, houd je van wilde kersen? Die staan hier in overvloed. En beiden begonnen kersen te eten. Maar aan een boom zat een *maribombanest*, zo mooi gevormd, dat Petrus niet eens merkte, dat het een *maribombanest* was. De diertjes zaten heel dicht op elkaar. “Petrus, steek dit in je zak; dat kan ik straks nodig hebben.” Petrus nam het aan, en stak het in zijn zak. En hij plukte nog veel meer kersen en laadde zijn zakken vol.

Onderweg at hij als maar kersen. Maar toen zijn hand bij het *maribombanest* kwam, werd hij gestoken. Petrus werd kwaad en kneep toen heel het nest fijn, zodat er geen wesp meer levend bleef.

Jezus zei: “Petrus, ik heb 999 zielen gered en er één verloren laten gaan. Jij maakt 999 zielen dood, ter wille van één. Wees niet meer zo ongelovig als ik iets doe.”

Er leven nog vertellers, die een buurt een hele avond lang met verhalen kunnen bezig houden. Een geliefkoosd onderwerp is het leven van Christus, voor zover dat niet in de bijbel staat, rijk opgesierd met bijzonderheden en geheel aangepast aan lokale omstandigheden. Ondanks grappige scènes komt in deze apocriefe evangeliën toch altijd de waardigheid van Christus markant uit. Men noemt ze *Pasashi di Hesus*.

Het oudste **kerkje** van Curaçao is waarschijnlijk dat van Ascension. In 1963 kwam een Venezolaanse archeoloog toevallig een paar dagen naar Curaçao, zag op een oude kaart het kerkje staan, ging erheen en vond meteen op de aangegeven plaats enkele fundamenten, die zo goed als zeker die van het eerste kapelletje van het eiland zijn.

Op verschillende oude kaarten zien we ook een kapel getekend op Santa Barbara, nabij het landhuis. Naar mijn weten is nog nooit naar de resten daarvan omgekeken.

Dichterbij de stad was Louis Paula, ten noorden van Wan Baeza, een kerkelijk centrum. Daar zijn nog de fundamenten te zien van een kerkje, op het open stuk grond bezuiden het woonhuis van Hondurasweg no. 60. Op de heuvel woonde een priester. Deze kreeg eens bezoek van een bisschop uit Santo Domingo, die aldaar plotseling stierf en werd begraven. Toen een door hem opgerichte vereniging in Santo Domingo haar honderdjarig bestaan vierde, kwam een delegatie de resten van de bisschop opgraven. Men vond enkele beenderen en een bisschopskruis onder een wabi-boom en nam deze mee.

In de stad is de kerk van Santa Ana lang de enige van heel de omtrek geweest. In de volksmond heet de kerk ook nu nog *misa grandi*, de grote kerk. Iets wat zeker niet op reuzenafmetingen kan slaan, maar wel op voornaamheid. Door ontvolking van de binnenstad en de opkomst van de periferieparochies is de honderd jaar oude voornaamheid van deze kerk sterk aan het slinken.

Een zeer oude en gezonde volksdevotie is het kerstfeest voor te bereiden door negen dagen achtereenvolgens de mis bij te wonen. Het zijn de *auroramissen*, die zeer vroeg in de morgen moeten plaatsvinden, niet later dan vijf uur. Ook hoort erbij, dat onder of na de mis het lied *Muy presto veremos* wordt gezongen.

Om lid te worden van een Mariacongregatie werden oudtijds strenge eisen gesteld. De pastoor zei: 'Een lid van de congregatie mag niet naar een danspartij, niet naar een *ocho dia* en niet naar een tamboer, die negerdans, *baila di neger!*

In de Goede Week ging men op woensdag niet zijn rantsoen halen. Woensdag kregen arbeiders in dienst van de shon hun geld en mais. En op Goede Vrijdag werd er gevast, totdat de sterren aan de hemel kwamen. Alleen mocht je 's morgens een kopje koffie drinken. En 's avonds werd vlees noch boter gebruikt. Bij voorbaat werd tamarindesoep gegeten, *sòpi di palu*.

Ieder jaar vindt op 29 juni, feestdag van Sint Petrus, patroon van de vissers, een plechtige zeewijding plaats te Boca San Michiel en Westpunt. Heel het dorp doet eraan mee.

Naar een oude gewoonte plaatst men in de buitendistricten een gedenkteken, waar een mens is verongelukt. In de regel een hoop stenen met een houten kruis. Aan de noordkust

liggen nog enkele heuveltjes met een vermolmd kruis, waar mensen zijn verdronken. Maar de auto-ongelukken zijn zo veelvuldig, dat het gebruik in vergetelheid geraakt.

Tot voor enkele jaren bestond het gebruik, dat men bij de paasbiecht zijn naam liet optekenen, wat het verkeerde idee suggereerde, dat men een paspoort voor de hemel had, of in ieder geval op gewijde aarde werd begraven. Vandaar de naam van het gebruik: *marka buraku*, zijn graf reserveren.

Eens is het gebruik geweest '**de zee te betalen**' voor een goede visvangst. Als het net met een grote school *masbangu's* of *maulo's* was gesloten en vastgelegd, nam de eigenaar wat koperen zilvergeld, *plaka blanku i plaka pretu*, en gooide dat achter het net.

Van dit en verschillende andere offergebruiken is weinig meer over, tenzij bij goede drinkers. Een echte rumdrinker zet geen nieuwe fles aan de mond zonder er eerst wat uit te laten lopen op de grond, anders zal het hem niet goed bekomen.

Vroeger onthield men zich in de Goede Week van lamoentjes, azijn en al wat zuur was. Dit ter herinnering aan de spons met zure wijn, die Christus werd aangeboden op het kruis. Men dronk in deze dagen ook geen melk.

Tegenwoordig hoor je niet meer spreken van: *yu di skuridat*. Om de waarde van het huwelijk te accentueren werd in de oude tijd een kind uit een onwettige samenleving, 's morgens om zes uur, voor de mis, gedoopt. Dus in het duister. Vandaar dat onwettige kinderen de naam kregen van kinderen der duisternis. Later is deze discriminerende maatregel niet meer gehandhaafd en geheel in onbruik geraakt. Het kind dat volkomen onschuldig is, wordt door een onwettige geboorte toch reeds belast.

Vroeger werd de kinderen geleerd, dat ze uit dankbaarheid drie dingen nooit mochten vergeten: God, de ezel en de Arabier. God is duidelijk. De ezel bracht alle vruchten naar de stad en was het enige vervoermiddel voor de arme. En de Arabieren brachten de eerste welstand op het eiland. En behalve in winkels in de stad, verkochten ze hun waar ook door met een volbeladen rugzak de knoek in te trekken.

Een **ei** op **Witte Donderdag** gelegd heeft een bijzondere waarde; het bederft niet en het wordt niet gegeten. Dit berust waarschijnlijk op een klankvergissing. Djaweps Santu wordt verstaan als dia di webu santu, de dag van de heilige eieren. Deze zijn niet voor de consumptie, omdat ze heilig zijn.

Op **Goede Vrijdag** tiert behalve het geloof ook het bijgeloof. Een ei voor twaalf uur gelegd, mag je zeker niet eten. Het eiwit kun je laten drogen, het is een geneesmiddel tegen veel kwalen. Kijk in een drum water; zie je je spiegelbeeld niet, dan sterf je binnen een jaar. Bak een klein broodje zonder gist en spijker het aan de wand; heel het jaar zal het je aan brood niet ontbreken. Een tand van een leguaan, op deze dag gevangen, helpt bijzonder goed tegen het boze oog.

Vanaf Goede Vrijdagmiddag na de kruisweg van drie uur tot Paaszaterdagmorgen werd in vroeger tijden in de kerk gewaakt. Heel de nacht door zong men letterlijk alles wat maar

godsdienstig was, ook Kyrie Eleison en Sanctus dikwijls erg lelijk, maar stichtend. Men ging naar buiten om wat pinda's te eten en geroosterde mais, praatte of dutte wat en ging dan weer de kerk in. Op Bonaire keerde men de volgende morgen na de plechtigheden naar huis, als herinnering aan het lijden van Christus, omhangen met kransen van daders (vruchtjes van de datu), die bloedrood zijn. De gewoonte van het waken bestaat thans nergens meer; zo hier en daar is het pinda en mais eten alleen nog overgebleven.

De sterfdag van Christus werd als zó heilig beschouwd dat hij heel de natuur heiligde. Alle kruiden op die dag geplukt hadden bijzondere geneeskracht. Zakken vol werden uit de mondi gehaald. Sommigen plukten ze bij voorbaat precies om drie uur. Ook de aloëplant, die thuis wordt opgehangen om ziekten te weren, werkt krachtiger als hij op Goede Vrijdag uit de grond is getrokken.

Een ei op Goede Vrijdag gelegd door een kip met gekrulde veren, werd zorgvuldig in een doekje gewikkeld en in huis, ergens waar mensen passeren, opgehangen. Het bederft niet en waarschuwt de bewoners voor onbetrouwbaar bezoek. Komt iemand met slechte bedoelingen je huis binnen, dan springt het uiteen. Precies om twaalf uur moet je een glas water op de drempel van de deur zetten, in de zon en er het wit van een ei in laten druipen. De figuren die je dan in het water ziet, voorspellen de toekomst: een bruidssluier, een doodskist, een bark in nood. En dit laatste wordt nog veel gedaan.

In vroeger tijden werd op **Paaszondag** op verschillende plaatsen van het eiland een evensgrote **Judaspop** gemaakt. Soms met dertig ronde blikjes (zilverlingen) bij zich en een paar flessen rum in zijn zakken. In de namiddag werd hij op een bank voor een huis gezet, en iedere voorbijganger mocht hem komen bekijken en hem een klap in het gezicht geven.

De eigenlijke rage van heel de bevolking brak pas los bij het opkomen van de maan. De pop werd opgeheven en rondgedragen onder begeleiding van de *kachú* en *wirim* muziek en speciale Judasliedjes. Telkens werd hij dan zodanig aangevallen en afgerost, dat er op het eind niet veel meer van overbleef dan wat lompen en gras. Bekende plaatsen waar vast ieder jaar de Judaspret plaatsvond waren de Sabana van Santa Maria, Zegu, Seru Fortuna, Boka San Michiel, Samí Liber en niet te vergeten Otrabanda en Pietermaai, waar de politie nogal eens tussenbeide moest komen, omdat door misplaatste geloofsijver de pop vaak belandde in de koraal van een joodse familie.

Die van Zegu werd in Wellenfree gemaakt, door een familie, die al sinds generaties het recht had de **hudá** te maken. Ze trokken er mee de grote weg op tot waar nu Julianadorp ligt en keerden dan terug. Om te demonstreren wat voor een laag individu Judas was, werd de zingende en schreeuwende processie herhaaldelijk onderbroken, omdat de verrader een plasje moest doen (uit een in de broek verborgen fles met water).

Pas sinds enkele jaren bestaat er geen *bati hudá*, geen Judas aflossen meer.

Veel mensen zorgen ervoor, dat zij 's avonds om zes uur al licht in huis aan hebben, ook al is het nog niet donker, 'want om zes uur komt de **Heilige Maagd** voorbij en zegent ieder huis waar reeds licht brandt.'

Dat drie olijfblaadjes een moeder helpen bij een bevalling wordt aangeprezen met een legendarisch verhaal, dat ook Maria ze heeft gebruikt bij de geboorte van Jezus. Toen Maria uit de grot van Bethlehem kwam, ging ze uitrusten, zo zegt een andere overlevering, onder een larahaboom. Sommige mensen vieren dit 'feit' op 21 januari, liefst met veel *larahabladeren*, vruchten en sinaasappelen. En iedere deelneemster krijgt ook een blaadje of vrucht mee naar huis.

Een apokrief evangelie vertelt een zeer grappige omstandigheid bij de vlucht naar Egypte. Maria zat met het kindje op de ezel en Jozef liep ernaast. In het eerste dorp zei men: 'Die arme man moet maar lopen en die vrouw zit heerlijk op de ezel.' Toen Maria dit hoorde, liet ze Jozef op de ezel zitten. In het tweede dorp zei men: 'Is dat nou een man? Die laat zijn vrouw met een baby lopen en zit zelf op de ezel.' Toen gingen ze beiden op de ezel zitten. Maar in het derde dorp kregen ze verontwaardigd te horen: 'Wat een stel dierenbeulen; twee volwassen mensen op zo'n jonge ezel.'

Ten einde raad gingen ze beiden lopen. En toen luidde het commentaar: 'Helemaal wijs is dat stelletje niet; ze nemen een ezel mee en gaan ernaast lopen.'

Volgens een ongeschreven wet vertoont elke devotie, die buiten de Kerk om wordt gepraktiseerd, de neiging te degenereren. Niet-godsdienstige en bijgelovige elementen sluipen gemakkelijk binnen. Wat de heiligenverering aangaat, staat de particuliere verering van **Sint Antonius** aan de spits van de degeneratie. Het leven van deze 13e eeuwse Franciscaan geeft er hoegenaamd geen aanleiding toe. Hij was geleerde, wonderdoener en prediker. Jaren na zijn dood echter deed het verhaal de ronde, dat hij een verschijning had gehad van het Jezuskindje en er zeer vertrouwelijk mee omging. Men ging hem afbeelden met het Kindje op de arm en deze voorstelling is de meest populaire geworden.

Maar het volk wist beter. Een man, die vertederd naar een hummeltje op zijn arm kijkt, kom, kom, nogal duidelijk. Dat kleintje is een klein Antoniusje. En daarmee werd Sint Antonius de patroonheilige van het slippertje. Verhalen, die nergens beschreven staan, maakte het ongelukje van deze heilige aannemelijk. Hij hield van een goed wijntje en van wandelen in Gods vrije natuur en dat dan wel eens iets kan gebeuren, is heel begrijpelijk. Maar niettemin wordt hij officieel met 'zijn' kindje afgebeeld; en dat juichen velen heimelijk toe. In kerkelijke novenen en vieringen van het Antoniusfeest wordt dit al natuurlijk verzwegen, maar particulier viert men het feest van de echte Antonius en spreekt men gewoon over: '*su yu*', zijn kind, en zet men zijn beeld een feesthoedje op, 'want daar hield hij van.' Hij is toevlucht geworden van allen, die het moeilijke gebod erg moeilijk vinden; de heilige van het achterdeurtje; de heilige, die de mens begrijpt, omdat hij zelf het een en ander heeft meegemaakt.

Om de opinie, die men onder elkander voor zeker houdt, namelijk dat Sint Antonius een eigen kind had, te verbergen voor buitenstaanders, vertelt men wel het volgende. Een meisje was buiten haar woonplaats gaan dienen en kreeg een kind. Ze durfde niet meer terug en wendde zich tot Antonius om raad. Deze nam het zoontje als zijn kind aan en liet het meisje naar haar familie terugkeren.

Eens was ik bij een familie, waar het dochttertje me vertelde over Antonius met zijn kind, *ku su yu*. De moeder viel verontwaardigd tegen het meisje uit: 'Je mag niet zeggen: "zijn kind"'. Alle mensen noemen het "zijn kind", maar dat is niet waar. Het kind is het Kindje Jezus! Een leugen die de verborgen opinie luid verkondigde.

In bepaalde kringen waar men er een a-kerkelijke, ietwat riekende devotie tot Sint Antonius op na houdt, geeft men het beeld straffen, als de heilige niet gegeven heeft wat de vereersters hebben gevraagd. Men draait hem met het gezicht naar de muur. Sommigen nemen hem zijn kindje af en prefereren daarom een beeld met een los kindje. Ook is bekend hem en het kindje te blinddoeken, of hem een paar uur in de zon zetten (een echte tropenstraf). Hem onthoofden; vandaar nogal eens een Antonius met gelijmde hals. Hem een pak slaag geven met een touw. Hem met het hoofd omlaag in een emmer water steken.

In liedjes wordt hij beurtelings geprezen, bedreigd en uitgescholden. Hij heet daar: Toni, drinker, gierigaard, losbol.

De 13de juni is de dag van Sint Antonius. Op die dag wordt nog op vele plaatsen een geheel eigen a-kerkelijk Antoniusfeest gevierd. Zijn beeltenis is dan rijkelijk versierd met groene vruchten, broodjes en flesjes rum. De oude beruchte Antoniusdansen komen nog maar zelden voor, maar zijn niet uitgestorven. Zo'n feest heet Lele Toni, een mengelmoes van godsdienstige en minder welgevoegelijke praktijken. Er wordt gebeden en gezongen en de dames dansen en trekken telkens als ze voor Sint Antonius komen haar rokken (wel wat te hoog) op. Antonius houdt daarvan, beweren ze. De liedjes worden met handengeklap begeleid en in de tekst wordt de heilige zeer familiair aangesproken met Toni. Vast vraagt men hem drie zaken: de eeuwige zaligheid, geld om te kunnen fuiven en een kerel, marl, om te trouwen. Maar tevens wordt hij bedreigd, omdat iedereen uit ondervinding weet, dat hij lang niet alles geeft, wat de vereersters hem vragen. Ze maken hem uit voor bandiet, gierigaard en armoedzaaiër. Een wonderlijk geheel. Deze extremiteiten zijn mogelijk geworden, omdat de clerus zich om een of andere duistere reden, altijd afzijdig heeft gehouden van dergelijke vieringen. Maar op verreweg de meeste huiselijke Antoniusfeesten ontbreken de bizarre degeneratieverschijnselen. Ik heb een vrouw eens gezegd: 'Als er iets verkeerd gebeurt, moet je 't niet doen; als er niets verkeerd gebeurt, moet je me uitnodigen en dan niets weglaten omdat ik er bij ben.' Ik werd prompt uitgenodigd en ben gegaan. Het was devoot en gezellig, hoewel ik er geen diocesaan promotor van zal worden. Ik ken een ander adres, waar ik op 13 juni zeker niet als priester zal worden uitgenodigd; daar stond het Antoniusbeeld versierd enkel met flessen rum.

San Marco is de patroon tegen vijanden. De reden hiervoor is, dat hij doodgevoerd een evangelie zit te schrijven met een leeuw naast zich. Wil je van een vijand worden bevrijd, dan moet je zijn beeld of schilderij op de grond zetten met een papiertje erbij waarop de naam van de vijand. Zijn beeltenis hangt veelal boven de deur.

Santa Marta, uit het evangelie bekend, wordt door publieke vrouwen aangeroepen als de zaken niet floreren. Ook dat beroep kent komkommertijden. Eveneens bezorgt zij een weggelopen man terug.

Een vrouw kocht eens een lot en stopte het in het hoofd van haar Sint Antoniusbeeld, met het dringend verzoek de eerste prijs erop te laten vallen. Ze won de eerste prijs en bouwde zich een huis. Maar nu vraagt ze hem voortdurend om haar in 's hemelsnaam geen *troubles* te geven met haar man. Want ze 'kent' Sint Antonius!

Een man die lang in het buitenland had gewerkt, kwam terug en bleef hier wonen. Hij had een grote zwarte heilige bij zich, een met rode lippen. Je kon naar hem toe gaan om van een vijand te worden verlost. Hij stak dan drie kaarsen voor het beeld op en draaide het met het gezicht naar de muur.

De niet geboren Ramon is Raymundus Nonnatus, de heilige die via de keizersnede ter wereld kwam, nadat zijn moeder was overleden. Hij is de patroon voor een spoedige bevalling. Je moet voor zijn beeltenis een kaarsje zetten, dat zo kort mogelijk is afgesneden, nog geen vingerdik hoog. Zodra de weeën beginnen, steek je het stompje kaars aan en dan is het kind ter wereld, als het kaarsje op is. 'Ik heb het bij twee van mijn kinderen gedaan en het komt precies uit.'

Omdat de **heilige Filomena** als martelares bekend staat, 'moet' je rode kaarsen voor haar beeld branden; of een glas met rode limonade omgekeerd op een schoteltje voor haar neerzetten. En na drie dagen 'moet' deze limonade worden leeggegooid. Aan haar heeft men een bijzondere taak toegekend, om stelletjes die te lang wachten met trouwen, spoedig tot een huwelijk te brengen. Of zij verbreekt de band en zorgt dan voor de ware Jacob of Eva, waarmee je dan binnen een jaar gaat trouwen, gegarandeerd. Wel 'moet' in dit geval de bruid haar boeket aan de heilige offeren.

De **heilige Hedwig** wordt aangeropen door mensen die geen huis kunnen vinden. Zij heeft, toen haar man telkens maandenlang op veldtocht moest, voor zichzelf een huis gebouwd. Misschien daarom. Niets op tegen. Maar luister, wat je nu allemaal 'moet' doen. Al de dagen dat je haar om een huis vraagt, moet je een olielampje branden, mariposa, en in de olie wat kruidnagel, zoete peper of kaneel doen. En je moet haar uitdrukkelijk een woning vragen met ramen en deuren met een in- en een uitgang, anders stuurt ze je een ... doodskist!!

Het verkeerde van dergelijke devoties is gelegen in het dwingende van al die 'verplichtingen' en in het belachelijk maken van de heiligenverering, die gezond is en bij velen ook werkelijk gezond wordt gepraktiseerd: door enige uiterlijke eer en veel navolging van hun deugden.

Op Otrabanda woonde een vrouw, die een kamer geheel gereserveerd had voor haar geliefde heiligen. Alle wanden en zelfs de vloeren waren bedekt met beelden, schilderijen en devotionalia, versierd met kunstbloemen en kleurige lichtjes. Veel mensen kwamen er bidden.

Veelvuldig is de gewoonte verspreid van rondreizende heiligen. Een club van tien of twintig mensen mogen op de beurt een beeldje in een glazen kastje, een dag lang in huis hebben om er voor te bidden en lichtjes op te steken. In de bodem van het kastje is een offerblok aangebracht; het geld dat daarmee wordt bijeengebracht wordt besteed voor het laten lezen van missen.

Hoewel minder dan in Zuid Amerika is hier toch de gewoonte bekend, dat een volwassene zich kleedt in de kledij van een heilige, ook vrouwen in het kleed van een man en zo over

straat naar de kerk gaan. Uit belofte voor het verkrijgen van een weldaad. Bij eerste communicantjes komt het meer voor: heilige Antoniussen, heilige maagden en heilige Harten. Voor hetzelfde doel als San Marco wordt **Sint Michiel** met de draak vereerd.

Sint Expeditus, puur om de naam die iets met het zakenleven te maken heeft, is de patroon van het kleine zakenmannetje. Zijn afbeelding, beplakt met dubbeltjes en kwartjes hangt in tientallen winkeltjes.

Een vreemde, zeker niet kerkelijke heiligenverering is die van **Sint Elias** als patroon van het kerkhof. Men noemt hem eigenaar van het kerkhof, *doño di santana*, of ook wel baas van de poort, of *barol di santana*.

Mensen die hem vereren bedreigen hun vijanden met Sint Elias of een geest op hen af te sturen. Of ze vragen hem zijn staf op de vijanden te laten neerkomen. Om hem gunstig te stemmen doen de vereerders op allerzielendag geen zaken en nemen onder geen beding geld aan. Clubleden dansen voor hem in binnenstebuiten gekeerde kleding.

De **heilige Clara** hangt in zeer veel huizen om zaken op te klaren. Dit vanwege haar naam. Ze wordt uitsluitend met witte bloemen versierd, *kla* betekent blank, en met een glas helder water, *awa kla*. Ze beveiligd je ook tegen het boze oog en verhoort je in moeilijkheden. Maar daarna laat ze je terdege boeten voor een verkregen gunst.

Een geheel andere niet-kerkelijke gewoonte is het ophangen van kippen in de **vastentijd**, op Bonaire. Ze hangen daar ondersteboven een of twee dagen lang in een boom 'om het kokken af te leren', *pa kita kòkmentu*. Ze zijn namelijk broeds en in de vastentijd mag een kip niet broeden; haar kuikentjes zouden toch niet in leven blijven, of gebrekkige dieren worden.

Waarschijnlijk is hiervoor een zeer eenvoudige verklaring te geven. Kippen leven hier vrij op het erf of in de wildernis rond het huis, onbeschut. Welnu, de vastentijd valt samen met de windtijd en kuikentjes kunnen niet tegen een constante harde wind.

Op de zuidelijke helling van Nort di Salifia te Bonaire bevindt zich een bescheiden heiligdom, dat sinds onheuglijke tijden bij de bewoners van dit bevolkingscentrum in ere wordt gehouden. Ter plaatse staan, door een of andere geologische werking, veel gleuven in de kalkrotsbodem getekend en op een plaats lopen twee grote gleuven loodrecht over elkaar en vormen dus een kruis. De bewoners zelf echter drukken zich geheel anders uit: God zelf heeft in de rotsen een kruis getekend.

In de oktobermaand wordt hier gebeden en gezongen, zo maar, niet op bepaalde uren of dagen. Toen het kruis nog geheel onbeschermd was, werd er ieder jaar een krans van stenen omheen gelegd. Devote zielen zetten er bloemen en takjes bij. Ook tussen de stenen werd groen gestoken. De boom die de heilige plaats gedeeltelijk overhuilt, wordt ook versierd. Hij krijgt blaadjes en bloemen omgebonden en soms hangt er een getimmerd kruis aan een tak. Op de grond worden ook wel beeldjes van de Heilige Maagd en Sint Antonius geplaatst. Kinderen die naar school gaan of ervan terugkomen, zingen hier een liedje of bidden er wat. Later is om dit heiligdommetje een muurtje gemetseld om de geiten te weren. Want ook die wisten dat het oktobermaand was en vraten alles op wat er aan groen was neergezet.

Het kruis van Nort di Salíña is de oudste bedevaartsplaats van het eiland. In de laatste jaren zijn er op verschillende plaatsen Lourdesgrotten verzezen, waar veel en devoot wordt gebeden.

Aan de weg naar Rincon op Bonaire, dichtbij Onima ligt een berg, die twee namen draagt. Van ouds noemt men hem Seru di Kabuya, Touwberg, omdat aldaar het materiaal groeit, waarvan men manden vlecht. En ook heet hij Seru di Kalvario. Toen de mannen van Rincon naar Venezuela waren vertrokken om in de kopermijnen van Tucacas te werken, verdienden zij er wel goed geld, maar kwamen met minder goede zeden terug. De toenmalige pastoor achtte een publieke boetedoening noodzakelijk en riep de gelovigen op om in processie naar de Seru di Kabuya te trekken. De mannen droegen een houten kruis mee, dat op de uiterste rotspunt werd geplant, terwijl alle aanwezigen de rozenkrans baden.

Nog enkele jaren bleef de gewoonte in zwang naar het kruis te lopen en er te bidden. maar erg druk liep het niet, ondanks herhaalde aansporingen van de pastoor. Dat het kruis juist op die berg was geplant, viel wel in de smaak. De buurt is namelijk niet al te veilig. Daar vlakbij, aan de kromming van de weg, ligt een reuze rotsblok, Piedra Grandi genaamd. Achter die steen houdt zich een geest op. Hij is donker, draagt een grote hoed en loopt niet, maar zweeft. Weinigen die het wagen 's avonds alleen hierlangs te lopen. Ezels blijven staan, of draaien om. En daarom, ziet u, kan een groot kruis geen kwaad.

Maar als bedeplaats werd het geen succes. Het verliep; het kruis viel na enkele jaren om en er werd geen nieuw kruis voor in de plaats gezet. Heel begrijpelijk. Je moet geen monument oprichten ter herinnering aan een misstap.

Een tachtigjarige man zei me, dat hij iedere morgen opstond met: 'In de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest; God voorop en ik achter hem aan', *Djo dilanti, mi tra'i dje*. Hoe weinig gelovig een groot aantal mannen ook schijnen, het is een openbaring, als je gaat navragen, wat ze bidden, vooral bij het slapen gaan. Sommigen maken alleen maar een kruis-teken, anderen bidden een Onze Vader en een Weesgegroet, anderen weer zeggen: 'Met God ga ik slapen, met God word ik wakker' of 'Ik ga slapen in naam van God.'

Vrouwen **bidden** meer. Aan een gezamenlijke avondgebed komt men zelden toe, daar ieder gaat slapen als het hem uitkomt en er geen vaste bedtijd bestaat. Toch wordt er wel hier en daar een rozenkrans gebeden en vooral op zaterdagavond als de radio de rozenkrans, onderbroken door melodietjes, voorbidt. Vrouwen bidden ook veel uit een kerkboek. Een speciaal voor mannen geschreven kerkboek, in het Papiaments, werd gretig gekocht en gebruikt ... door vrouwen.

Op Bándabou is een vrouw, die haar geestelijke gevoelens gemakkelijk onder woorden kan brengen en zo voor haar eigen een reeks gebeden opzegt, die op den duur vaste vorm hebben aangenomen. Zij leert ze wel aan anderen, maar nog nooit zijn ze opgeschreven.

Hoezeer men zich het contact met God reëel voorstelt, mag blijken uit de zegswijze, gebruikt voor intens bidden: *bati den lomba di Dios*, God op de rug slaan. Wat ons vreemd

aandoet is dat men God ook wel eens, hoewel niet frequent, een man noemt: God is een rechtvaardige man!

Een bejaarde vrouw op Aruba bidt elke avond: 'Jezus, gij zijt de grootste vader, die er bestaat op de wereld. Help mij. Help ons zondaars om niet te zondigen. Help mij in al mijn moeilijkheden. In alles zijt gij mijn goede God. Moeder Maria, gij zijt een moeder. Help mij.'

Gevraagd voor wie ze zoal bidt, luidde het antwoord: 'Voor mijn dochter, die begraven is: voor mijn buurvrouw, die onlangs is gestorven; voor mijn moeder; voor mijn man; voor mijzelf; voor de armen die niet worden geholpen; voor allen die lijden in het ziekenhuis. God moge hun lijden verlichten; voor hen die in de gevangenis zitten, God weet waarvoor.'

Antwoord van een vrouw op de vraag wat zij 's avonds bad: 'Een Onze Vader en de geloofsbelijdenis, en dan drie weesgegroetjes, voor het welzijn van mijn kinderen, en mijn man, voor de overledenen, voor alle chauffeurs en zeelieden, voor de zieken en stervenden en voor alle vrouwen die op dit ogenblik van een kind bevallen.'

Een ander bad vooral bij het sluiten van haar huis: 'In de naam van God sluit ik de deur. Ik hoop dat God me de kracht zal geven om hem morgen weer open te maken. God, ik geef u mijn ziel om morgen vroeg weer in naam van God op te staan.'

Teba vertelt. Heel de buurt komt luisteren. "Er woonde eens een arme man onder het huis van een rijke heer. Iedere morgen kreeg de arme wat van de heer en hij nam het aan met een: God-zal-het-u-belonen. Ook bij feesten beval de heer altijd de armen, die buiten stonden, te gedenken. Op een dag dromden er veel mensen samen voor het huis van de rijke. De heer was erg ziek. Kort daarop stierf hij. Nagenoeg op hetzelfde uur stierf ook de arme bedelaar. Bij de hemelpoort aangekomen, zag de arme net de heer binnenstappen en hij hoorde muziek zoals hij van z'n leven nog nooit had gehoord. Gauw glipte hij een wachtkamer binnen, die een kijkraampje had: 'Oei-oei-oei', wat een mooie meisjes en allemaal met een krans van bloemen om. En die muziek, die muziek! Die mooie meisjes liepen op de heer toe, hingen ook hem een bloemenkrans om en een schilderij van God, vlogen hem om de hals en kusten hem en hij kustte ze allemaal terug (in de hemel is dat geoorloofd). Daarna leidden ze hem verder de hemel binnen.

De arme bleef in zijn kamertje wachten, wachten, wachten. Totdat Petrus bij hem kwam en vroeg, waarom hij zich niet kwam melden. 'Ik wacht tot de muziek terugkomt om mij af te halen.' 'Maar die komt niet voor jou,' antwoordde Petrus. De bedelaar werd kwaad: 'Voor mij niet en voor een rijke wel? Daar protesteer ik tegen.' 'Kom, kom beste man, dat moet je goed begrijpen; luister nou eens. Dat een rijke de hemel binnenkomt, gebeurt maar een keer in de honderd jaar en soms nog niet eens; daarom was die muziek. 'Oh', zei de arme, 'zit dat zo, dan ga ik maar meteen mee naar binnen.'

Pedro van Noord di Jan Tiel heeft een bewijs, dat een vrouw wijzer is dan de duivel. 'Emilio zat in zijn knoekschuurtje en staaarde somber voor zich uit. Al twee jaar achtereen geen oogst. Geen zaad meer over roer het volgende jaar; geen eten in huis. Toen zei opeens een basstem tegen hem: 'Waarom getreurd, verkoop je ziel aan mij en ik geef je zakken vol geld.'